

Тема 3.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОЇ ОСОБИСТОСТІ ТА ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЦЕЙ ПРОЦЕС

План

1. Особистість як предмет дослідження психологічної і педагогічної наук.
2. Розвиток особистості і його основні закономірності.
3. Основні чинники формування і розвитку особистості.

1. Особистість як предмет дослідження психологічної і педагогічної наук

Проблема особистості – одна з центральних у філософії, соціології, педагогіці, психології та низці інших наук. Однак кожна наука вивчає особистість, керуючись своїм предметом дослідження. Педагогіка досліджує педагогічні закономірності формування й розвитку особистості.

-
- Вітчизняна наука використовує три загальних поняття щодо характеристики людини:
 - «індивід»,
 - «особистість»,
 - «індивідуальність».

«Індивід» – це біосоціальне визначення людини як представника виду *homo sapiens*.

- Індивід –

- 1) у вузькому значенні – окремий організм, людина як представник біологічного виду;

- 2) у широкому значенні – окрема людина, самостійний суб'єкт.

- Отже, в понятті «індивід» зафіксовано факт належності до людського роду. Дитина, розпочинаючи спілкування з людьми в процесі активної діяльності, стає соціальною сутністю, тобто особистістю.

«Особистість» – категорія соціальна.

- Якщо поняття «індивід» указує на зв'язок людини з природою, то поняття «особистість» – на зв'язок людини та суспільства.
- Особистість – це онтогенетичне набуття людиною, результат складного процесу її соціального розвитку.
- Таке розуміння особистості визначає головний принцип її становлення – принцип розвитку.

Властиві особистості неповторні риси та особливості виражають її **індивідуальність.**

- Індивідуальність — цілісна характеристика окремої людини, її оригінальність, самобутність психічного складу.

С. Л. Рубінштейн писав:

- «Особистістю є людина зі своєю позицією в житті, до якої вона дійшла в результаті великої свідомої роботи... Особистістю є лише та людина, яка ставить певним чином до навколишнього світу, свідомо виражає це своє ставлення так, що воно проявляється в усій її сутності»

К. К. Платонов під особистістю розумів певну людину – суб'єкта перетворення світу на основі його пізнання, переживання та ставлення до нього, тобто особистість – це людина як носій свідомості.

- Свідомість – це не пасивне знання про навколишній світ, а активна психічна форма відображення реальної дійсності, властива тільки особистості. Саме ця активність є визначальною характеристикою особистості, яка розвивається. Вона дає змогу особистості виходити за межі накопиченого досвіду, сформованих якостей.

О. М. Леонтьев визначав особистість як цілісне утворення, відносно пізній продукт соціально-історичного розвитку і особливий рівень онтогенетичного розвитку людини.

- Він виокремлює три основні параметри особистості:
 1. широту зв'язків зі світом;
 2. ступінь їхньої ієрархізованості;
 3. загальну структуру.
- Власне, багатство зв'язків індивіда породжує особистість. Ієрархія мотивів і діяльності особистості утворюють її ядро, визначають життєві настанови, ідеали, зміст діяльності та характеризують загальний «психологічний профіль» особистості.

Психологічними підструктурами особистості, за Леонт'євим, є:

- темперамент,
- потреби і прагнення,
- емоційні переживання й інтереси,
- навички та знання,
- моральні риси характеру

Б. Г. Ананьєв вважав особистість суспільним індивідом, об'єктом і суб'єктом історичного процесу.

- У структурі особистості взаємодіють соціальні, соціально-психологічні та психофізіологічні характеристики людини.
- Ця структура будується за двома основними типами взаємозв'язків – субординаційним і координаційним, які забезпечують збереження цілісності особистості під час її взаємодії із соціальним і природним середовищем.

Український психолог *Г. С. Костюк* розробив власну концепцію особистості

- Індивід стає суспільною істотою, тобто особистістю, в міру того як у нього формуються свідомість і самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, здатність брати участь у житті суспільства, виконувати соціальні функції.
- Соціальна сутність особистості завжди реалізується через її суб'єктивний внутрішній світ. Психічна діяльність особистості відбувається шляхом інтеграції психічних процесів і властивостей, за допомогою нейрофізіологічних механізмів.
- Між психічним і фізіологічним існують складні зв'язки, вони взаємно зумовлені, наприклад характер перебігу фізіологічних процесів має безпосередній вплив на психічні процеси особистості.

Г. С Костюк чітко розрізняє поняття «індивід» і «особистість».

- Людина є індивідом на всіх етапах онтогенезу і за всіх умов, а особистістю стає і може перестати бути нею.
- Він підкреслює єдність природного і суспільного, біологічного і соціального: на його думку, природне в розвитку особистості не усувається, а діє на всіх етапах її життя.

За Г. С Костюком, структура особистості-

- це стійка і динамічна система психічних властивостей, яка безпосередньо зумовлена характером її діяльності.
- Ця структура являє собою ієрархічне утворення і включає
 1. свідомість,
 2. самосвідомість,
 3. спрямованість,
 4. психічні процеси.

Таким чином,
під *особистістю* слід розуміти

соціалізованого індивіда з огляду на
найсуттєвіші соціально важливі риси,
які визначають його свідомість і
самосвідомість, життєві настанови,
поведінку й діяльність.

2. Розвиток особистості і його основні закономірності

- Поняття «**розвиток**» розуміється як:
- складний системно організований процес, що включає в себе різні стадії, періоди, етапи, фази, рівні;
- перехід кількості в якість і навпаки, тенденція руху від нижчого до вищого;
- єдність і боротьба протилежностей;
- вищий тип руху.

Розвиток людини -

- процес кількісних і якісних змін в організмі під впливом різноманітних детермінант: зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих.

Результат розвитку людини -

- це її становлення як біологічного виду і як соціальної істоти.
- Біологічне в людині характеризується фізичним розвитком і включає в себе морфологічні, біохімічні та фізіологічні зміни.
- Соціальні зміни в людині передбачають її активне опанування соціальним досвідом і перехід його у внутрішній світ, усвідомлену активну участь людини в суспільно корисній діяльності та виконання певних соціальних ролей.

Основними напрямками розвитку людини є:

1. анатомо-фізіологічний (збільшення і розвиток кісткової та м'язової систем);
2. психічний (формування свідомості, самосвідомості, провідних рис властивостей особистості, когнітивних, почуттєвих і вольових процесів тощо);
3. соціальний (набуття соціального досвіду, в тому числі духовного, опанування соціальними функціями тощо).

-
- Цей розвиток відбувається протягом всього життя людини, але особливо інтенсивно - в дитячому і юнацькому віці.
 - Сукупність змін приводить до переходу індивіда в категорію особистості та набуття нею своєрідної неповторності й оригінальності, тобто індивідуальності.
 - Отже, розвиток людини як особистості має два боки: об'єктивний і суб'єктивний.

Формування особистості -

- це становлення людини як соціальної істоти внаслідок впливу зовнішніх і внутрішніх детермінант її розвитку.
- Виокремлюють види розвитку і формування особистості:
 - ✓ стихійний,
 - ✓ цілеспрямований,
 - ✓ саморозвиток і самоформування.

Основні закономірності розвитку особистості:

- 1) розвиток особистості має спадковий, нерівномірний та інтегративний характер;
- 2) особистість вихованця розвивається під впливом соціального середовища;
- 3) особистість вихованця розвивається під комплексним впливом всіх факторів її формування;
- 4) особистість формується в діяльності;
- 5) зміна особистості вихованця вимагає зміни ставлення до неї.

3. Основні чинники розвитку й формування особистості

- Детермінанти, що мають безпосередній вплив на формування і розвиток особистості, визначають як *основні фактори формування особистості* та класифікують за характером їх впливу на індивіда. Це внутрішні (фізіологічні й психічні властивості організму) та зовнішні (соціальне оточення людини, активна взаємодія з іншими людьми тощо) умови розвитку індивіда як особистості.

-
- В історії науки мали місце біологізаторські, соціологізаторські та соціобіологізаторські концепції формування особистості.
 - Домінування конкретної концепції залежало від надання переваги певній методологічній позиції: біологічній чи соціальній.
 - Конкретний вибір визначає ідеали, цілі, принципи, зміст, методи, форми виховної роботи зі підростаючим поколінням та її результат.

Біологізаторська концепція

- Прибічники концепції у формуванні й розвитку особистості провідну роль відводять природно-біологічному началу і вважають, що основні психічні властивості особистості ніби закладені в самій природі людини, що визначає її життєву долю (Е. Торндайк, К.Бюлер, А. Дженсен та ін.).

Чезаре Ломброзо: аналіз біологічної природи злочинності

- підкреслює не тільки «природженість», а й «схильність» людини до злочину. Причини злочину виводить із чисто біологічних і біопсихічних якостей людей.
- Прихильники напряду, наприклад, злочинність у дитячому середовищі обґрунтовують особливостями організму дітей, наявністю в них вроджених агресивних схильностей (Х. Джонс, Л. Стайнер).

- Частково цієї ж точки зору дотримуються *Ж. Піаже, А. Маслоу, К. Роджерс*. Наприклад, на думку А. Маслоу, головним компонентом процесу розвитку є самоактуалізація, яка формується не під впливом середовища, а тільки на базі внутрішніх здібностей індивіда – фізіологічних потреб і потреби у безпеці.

Соціологізаторська концепція

- Прибічники дотримуються думки про те, що в поведінці людини немає нічого вродженого і кожна її дія – це лише результат зовнішньої стимуляції.
- Тому шляхом маніпулювання зовнішніми подразниками людини (S R), регулюючи лише їх взаємини з іншими людьми, можна досягти розвитку особистості (Б. Скіннер, А. Бандура та ін.).

Вітчизняна наука: взаємозв'язок біологічного й соціального

- людська психіка – не результат або пряме продовження натурального розвитку елементарних форм поведінки і психічного життя тварин;
- психічні функції людини формуються протягом життя, шляхом засвоєння нею соціального досвіду (процес засвоєння є специфічною формою психічного розвитку, яка властива лише людині).

Людина як біологічна істота народжується один раз, а як особистість - двічі.

- Вперше – коли дитина починає говорити «Я», коли у неї формується система власного «Я» – центрального утворення, що виникає наприкінці раннього дитинства (Л. І. Божович). Малюк вчиться відокремлювати себе від дорослого, починає ставитися до себе як до самостійного «Я». Це відбувається, коли дитина досягає близько трьох років, і має назву «криза трирічного віку».

-
- Друге народження особистості відбувається, коли в людини сформувався світогляд, свідомість і самосвідомість, власні моральні потреби й оцінки, система цінностей, чіткі життєві орієнтири, які роблять її відносно стійкою щодо переконань інших. Це дає їй змогу керувати своєю поведінкою згідно зі своїми переконаннями, загальноприйнятими моральними нормами, усвідомлено обирати певний вид суспільно корисної діяльності, повноцінно виконувати суспільні функції, відповідати за власні дії перед суспільством.

Соціалізація

- Поняття «соціалізація» було перше введено в наукову систему понять американським соціологом Ф. Гідінгсоном наприкінці XIX століття. Він тлумачив його як «процес розвитку соціальної природи людини».
- Соціалізація розглядається як процес соціальної адаптації, пристосування особистості до середовища шляхом засвоєння заданих суспільством норм, правил.

Соціалізація – це процес двобічний.

- З одного боку, людина набуває соціального досвіду, цінностей, норм, настанов, правил поведінки, властивих певним соціальним групам і суспільству, до яких належить. Вона активно вступає в систему соціальних взаємин.
- А з іншого – це процес активного відтворення нею системи соціальних зв'язків за рахунок її активної діяльності, активного входження в соціальне середовище.

- В стародавньому Римі, а також у Швеції, Литві, Бельгії, Угорщині, Німеччині, Ірландії, Франції були відомі випадки, коли немовлят людей вигодовували тварини. Таких випадків зареєстровано багато. Наприклад, відомо 15 випадків вигодування дітей людей вовками, 5 – ведмедями, 1 – павіанами, не менше 10 – іншими породами мавп; 1 – леопардом, 1 – вівцею.

-
- Всі ці діти видавали нечленороздільні звуки, не вміли ходити на двох ногах, мали велику м'язову силу та енергію, швидко бігали, відмінно лазили й стрибали. Зір, слух і нюх у них були розвинені дуже добре. Проте далеко не всі з них навіть після тривалого перебування в людському суспільстві навчилися говорити.

- 1923 року в Індії у лігві леопарда разом із двома його звірятками знайшли п'ятирічного хлопчика. Хвороба очей, а згодом повна сліпота неймовірно ускладнили його «олюднення», і через три роки він загинув, так і не оволодівши мовою.
- 1956 року, знову ж в Індії, знайшли дев'ятирічного хлопчика, який прожив шість – сім років у вовчій зграї. Рівень розумового розвитку мав, як у дев'ятимісячної дитини, і тільки після чотирьох років життя серед людей він вивчив кілька простих слів і команд.

- Всі перелічені випадки доводять, що анатомо-фізіологічно розвиваються діти однаково. Хоч би де росла дитина, в неї у певний час прорізаються, а потім випадають молочні зуби. Але соціальні, духовні та психічні якості людини без людського середовища не можуть розвиватись, і людина залишається твариною.
- Отже, провідну роль у формуванні особистості відіграє соціальний фактор, оскільки особистість є мірою соціального розвитку людини.

Діяльність

- За теоріями *С. Л. Рубінштейна, О.М. Леонтьєва і О. Г.Асмолова*, особистість формується в діяльності та народжується з діяльності. Особистість, на їхню думку, виступає, з одного боку, як умова діяльності, а з іншого – як продукт діяльності.

О. М. Леонтьєв ввів поняття

«провідний вид діяльності»

- Провідна діяльність домінує на певному етапі розвитку особистості й забирає більшу частину часу.
- На думку О. М. Леонтьєва, під *провідною діяльністю* розуміється «така діяльність, розвиток якої зумовлює найголовніші зміни у психічних процесах і психологічних особливостях особистості дитини на даній стадії», діяльність, усередині якої розвиваються психічні процеси, що готують дитину до переходу на нові, вищі ступені розвитку.

Знання провідного виду діяльності дає можливість оптимально побудувати періодизацію психічного розвитку людини як психологічну основу цілісного процесу її виховання.

- Основні види діяльності: для дитини – гра та учіння, а для дорослої людини – учіння й праця; тобто на кожному віковому етапі превалює певний вид діяльності.
- В дошкільному віці провідним видом діяльності є гра; в молодшому шкільному віці – навчальна діяльність, тобто учіння; в середньому і старшому шкільному віці, безперечно, домінує учіння (діяльність урізноманітнюється), але зостається гра і виникає праця, змінюється мотивація учіння (з'являється особистісний смисл учіння).

Вимальовується певна послідовність провідних видів діяльності людини:

- ігрова;
- навчально-пізнавальна;
- трудова.

Будь-яка діяльність - конкретна (предметна) й активна (позитивно мотивована)

- К. Д. Ушинський: «Тільки та діяльність дає щастя душі, зберігаючи її гідність, яка виходить з неї самої, отже, діяльність улюблена, діяльність вільна; а тому, наскільки потрібно виховувати в душі прагнення до діяльності, настільки ж потрібно виховувати і прагнення до самостійності або свободи: один розвиток без іншого, як ми бачимо, не може посуватися вперед»